

TSHEKATSHEKO YA BOKAO GO LEBILWE BOTLHAODI
LE BOEMEDI JWA LEINA MO DIKAROLOPUONG TSE DI
LATELANG TSA SETSWANA: LEEMEDI; LESUPI;
LERUI; LETLHOPHI LE LEKGETHI

KA ISAAC SEUTLWADI THEBE

E NEETSWE GO KGOTSOFATSA DITLHOKEGO TSA
DIKERII YA BA (HONS) MO LEFAPHENG LA
SETSWANA, UNIBO.

MOKAEDI: MOH. E E RAPOO

1 9 9 4

LENANELO LA DITENG

KGAOLO 1

1.0 MATSENOKAKARETSE, BOTHATA, MAIKAELELO LE MOKGWA WA GO

TSAMAISA TIRO

1.1.0	MATSENOKAKARETSE	1
1.2.0	BOTHATA	7
1.3.0	MAIKAELELO	9
1.4.0	MOKGWA WA GO TSAMAISA TIRO	10

KGAOLO 2

2.0 TLHALOSO YA MAREO BOKAO, BOEMEDI, BOTLHAODI LE BOKAROLOPUO

2.1.0	TLHALOSETSO	12
2.2.0	TLHALOSO YA BOKAO JWA KAROLOPUO	12
2.3.0	TLHALOSO YA BOEMEDI	13
2.4.0	TLHALOSO YA BOTLHAODI	15
2.5.0	TLHALOSO YA BOKAROLOPUO	15

KGAOLO 3

3.0 BOTLHAODI MO LEEMEDING, LESUPING LE MO LERUING LE BOEMEDI

MO LESUPING LE MO LERUING

3.1.0	TLHALOSETSO	18
3.2.0	BOTLHAODI MO LEEMEDING	18
3.3.0	BOTLHAODI MO LESUPING	20
3.4.0	BOTLHAODI MO LERUING	22
3.5.0	BOEMEDI MO LESUPING	24
3.6.0	BOEMEDI MO LERUING	26
3.7.0	TSHOBOKANYO	27

KGAOLO 4

4.0 BOTLHAODI MO LETLHOPHING LE MO LEKGETHING LE BOEMEDI MO
LETLHOPHING LE MO LEKGETHING

4.1.0	TLHALOSETSO	29
4.2.0	BOTLHAODI MO LETLHOPHING	29
4.3.0	BOTLHAODI MO LEKGETHING	32
4.4.0	BOEMEDI MO LETLHOPHING	35
4.5.0	BOEMEDI MO LEKGETHING	37
4.6.0	TSHOBOKANYO	39

KGAOLO 5

5.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA DIKAROLOPUO TSE DI KAILWENG LE
DIKATLENEGISO

5.1.0	TLHALOSETSO	40
5.2.0	KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LEEMEDI	40
5.3.0	KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LESUPI	41
5.4.0	KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LERUI	41
5.5.0	KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LETLHOPHI	42
5.6.0	KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LEKGETHI	42
5.7.0	DIKATLENEGISO	44

KGAOLO 6

6.0	BIBILEOKERAFI	46
-----	---------------------	----

NWU
LIBRARY

KGAOLO 11.0 MATSEKAKARETSE, BOTHATA, MAIKAELELO LE MOKGWA WA GO
TSAMAISA TIRO1.1.0 MATSEKAKARETSE

1.1.1 Setswana ka kakaretso se na le bokatlathogo jo bo seng kana ka sepe mo bontsing jwa dikarolo tsa puo. Dikarolopuo tse, di ja moreteledi selo sa banyana mo ditlhaloganyong. Motho a ka fitlhela di nyeuma difatlhi tse tota di lerweng ke gobo bathutapuo ka bontsi ba sa dumelane ka dintlha tse di rileng. Bathutapuo ba, ga ba dirise metlobo kgotsa yona metswedi e e ka sedifatsang se ba se upolotseng e le dikakanyo tsa bona kgotsa nnyaa. Mareo a ba a dirisang go farologanya mefuta ya dikarolopuo a tsamaya a fetofetoga jaaka leobu. Go feta moo, dipopi tse ba di dirisang le tsona di tsamaya di ntse di ja semenogane.

1.1.2 Ka bothata jo bo renang jo, go a pateletsega gore basekaseki ba ntshe ga tshwene go ntsha baithuti ba Setswana mo sekgweng ka go ba ruta ditlhaloganyo tse di farologaneng tsa thutapuo. Se, ke nnete e e se nang bana ba phefo gonne baithuti ba puo ya Setswana ba tshwanetse go itse le go tlhaloganya tirisoboleng ya puo e. Fa go ka se engwe ka dinao go ka fitlhelwa go rwelwe mabogo tlhogong e le fa baithuti ba swailwe kitso ya botlhokwa ya thutapuo ya Setswana.

1.1.3 Bokatlathlago jo bo renang ka kakaretso mo thutapuong ya Setswana bo mo dikarolong tsa puo. Leamanyi le ka tsewa jaaka sekao. Mo go lona bothata ke dipopi le boleng jwa lona jaaka karolopuo. Bathutapuo ba ba tla nopolwang ba dumelana ka go re, popi ya bofelo mo dipoping tsa leamanyi e bidiwa leamanyi ke fela gore le na le dithuanyi tse di le ruanyang le leina le le tlhaolwang. Go sedifatsa se, dikao ke tse di latelang: Kopane

"Motho	yo o	tsofetseng
leina	leruanyi	leamanyi
	la leamanyi	

Motho	yo o	molemo
leina	leruayi la	leamanyi"
	leamanyi	(1974: 40)

Ntsime le Kruger ba dumelana le Kopane fa ba tlhagisa jaana ka dipopi tsa leamanyi:

"Monna yo o tsamayang o ya gae

- (a) Mo polelong e, yo o o bidiwa thuanyi
- (b) Fa lediri le dira tiro ya go tlhaola le bidiwa leamanyi." (1984: 344)

Se, se raya gore bathutapuo ba ba fa godimo ga ba dumelane le ba ba reng leamanyi le bopilwe ka thuanyi le thito ya lona jaaka ba ba latelang ba tlhagisa jalo ka dikao. Malepe o tlhagisa jaana

ka dipopi tsa leamanyi:

"Yo o disang

Yo o - thuanyi ya leamanyi

-disang - thito ya leamayi" (1966: 66)

Mogapi ena o di tlhagisa jaana:

"Yo o lelang

Yo o - legokedi la leamanyi

-lelang - thito ya leamanyi" (1984: 76)

Dintlha tse di fa godimo ka ga leamanyi, di tlisa ketsaetsego le bokatlathogo mo thutapuong ya Setswana gone bathutapuo ba thulana ka ditlhogo ka dipopi tsa leamanyi. Se sengwe ka lona ke go re bontsi jwa bathutapuo ba Setswana jaaka ba ba nopotsweng fa godimo, ba le tsaya e le karolopuo e e ikemetseng ka boyona fa ba bangwe jaaka ba go tla nopolwang mananeo a diteng tsa dikwalo tsa bona, ba sa le akaretsa ka fa tlase ga ona. Se se raya gore bathutapuo ba, ga ba tseye leamanyi jaaka karolopuo e e ikemetseng ka boyona.

Malao ga a na leamanyi ka fa tlase ga lenaneo la diteng le le latelang:

DITENG

Kgoalo	Tsebe
1. Tekatlhaloganyo	5
2. Tekatlhaloganyo	9
3. Ditlhophha tsa maina	11
4. Tekatlhaloganyo	15
5. Popo ya leina	17
6. Tekatlhaloganyo	23
7. Lekwalo la botsalano	25
8. Tekatlhaloganyo	30
9. Leemeditota	33
10. Tekatlhaloganyo	36
11. Lerui	39
12. Lekwalo la Semmuso	42
13. Tekatlhaloganyo	47
14. Lediri	50
15. Lekwalo la kgwebo	56
16. Tekatlhaloganyo	61
17. Madirimatswa	65
18. Tekatlhaloganyo	71
19. Dipaka tsa Lediri le Modirisopego	74
20. Lectsi	78
21. Tekatlhaloganyo	83
22. Mediriso	86
23. Tekatlhaloganyo	92
24. Letlhaodi	95
25. Lekopanyi	99
26. Tekatlhaloganyo	102
27. Letlhalosi	106
28. Tekatlhaloganyo	111
29. Tekatlhaloganyo	114
30. Molokololo wa polelonolo	118
31. Puo-sebui le puo-pegelo	123
32. Tekatlhaloganyo	127
33. Diane le Maele	130
34. Malatodi	134
Makaclagongwe	135
Ditumatshwano	139
Dipapiso	139
35. Puisano	140
36. Melaetsa	142

Setswana sa popagano, setlhophha sa 6. Malao (1987: 4).

Moloto le Malao ga ba a le akaretsa le bona gonne le sa tlhagelele mo lenaneong le le latelang la diteng:

Diteng

- 1 Motlodegi Idi Amin 1
- 2 Matshwao a Puiso 4
- 3 Leina: Popego ya Iona 8
- 4 Leina: Popo ya Iona 12
- 5 Leina: Mehuta ya Iona 15
- 6 Leina: Nyenyelatsa ya Iona 17
- 7 Leina: Bong 21
- 8 Thuanyi I 24
- 9 Leditiri: Thuanyi tsa Iona 27
- 10 Leditiri: e bong Leditiri le Tirwa 29
- 11 Leditiri: Madirimatswa a mangwe 32
- 12 Leditiri: Lethusi le Iona 35
- 13 Leditiri: Paka ya Iona 36
- 14 Leditiri: Mediriso ya Iona 38
- 15 Esei gongwe Tlhamo 40
- 16 Leemedi 54
- 17 Thuanyi II (ya Thuo kana ya Lerui) 57
- 18 Letlhaodi 59
- 19 Mehuta ya Matlhaodi 61
- 20 Letlhaodi le ditlhopho tsa Leina 63
- 21 Dikarolo tse dingwe tsa puo di ka dira jaaka matlhaodi 64
- 22 Thuanyi III (ya Letlhaodi) 66
- 23 Phokotsego ya tlhotlha ya Ledi la Ranta 68
- 24 Leina mo Polelong 70
- 25 Teko-tlhaloganyo 74
- 26 Thuanyi IV (ya Leina fa le tllaola) 75
- 27 Lekwalo 76
- 28 Dithelekeramo le Dikarata 88
- 29 Thuanyi V (ya Leditiri fa le tllaola) 93
- 30 Dipapiso 95
- 31 Diane le Maela a mangwe 98
- 32 Lesupi 107
- 33 Tlhalosi I (ya nako, ya felo, ya mokgwa, ya
tshwaragano) 110
- 34 Tlhalosi II (ka Leina, ka Leemedi, ka Leditiri) 112
- 35 Lekopanvi 116
- 36 Molokololo 119
- 37 Polelopathe I 121
- 38 Polelopathe II 123
- 39 Motorokara 125
- 40 Dikhutshwalatso 129
- 41 Polelotswako 132
- 42 Ditumatslwano 133
- 43 Makaclagongwe 135
- 44 Fatolo kana Tlhanolo 136
- 45 Mopeleto: Kgaoganyo ya mafoko 138
- 46 Lefelo 140
- 47 Motlotlô 142

Tota le Setshedi ga a tseye leamanyi e le karolopuo gonne le ena a sa le akaretsa ka fa tlase ga lenaneo le le latelang la diteng:

Lenane La Diteng

Kgaolo	Diteng	Ditsebe
	Matseno	7 — 10
	Karolo ya A	11 — 20
	Karolo ya B	21 — 128
1.	Dipopi	21 — 24
2.	Leina	25 — 52
	Diponagalo tsa leina	25 — 28
	Ditlhopho tsa maina	28 — 37
	Popo ya maina	27 — 40
	Mainatswako	40 — 42
	Ngotlo ya maina	42 — 43
	Bong	43 — 46
	Mainagoboka	46 — 48
	Kadimo ya mafoko (maina)	48 — 52
	Dithutiso	52 — 54
3.	Maemedi	55 — 58
	Maemeditho	55 —
	Maemedilota	55 — 58
4.	Lethophi	59 — 60
5.	Lesupi	61 — 64
6.	Lebotsi	65 — 66
	Dithutiso	66 — 67
7.	Lethaodi	68 — 75
	Lethaodi la lebotsi	75 — 76
	Dithutiso	77 —
8.	Lerui	78 — 80
	Dithutiso	79 —
		81 — 97
9.	Lediri	81 — 82
	Diponagalo tsa lediri	82 — 87
	Popo ya madiri	87 — 88
	Madirimathusi	88 — 89
	Madirimatlhaedi	89 — 97
	Mediriso ya lediri	89 — 92
	Modirisopego	92 — 94
	Modrisogo	94 — 95
	Modrisokeletso	95 —
	Modrisotaelo	96 —
	Modrisokgonego	97 —
	Modrisotlwaelo	97 — 98
	Dithutiso	99 — 102
10.	Lethalosi	102 —
	Dithutiso	103 — 107
11.	Leetsi	108 —
	Dithutiso	109 — 110
12.	Lelelhelwa	111 —
	Dithutiso	112 —
13.	Lekopanyi	113 — 127
14.	Dipolelo, dipolelwana le molokololo	113 — 116
	Pelelonolo le molokololo wa yona	116 —
	Dithutiso	117 —
	-Polelotswako	117 — 127
	Polelopate le molokololo wa yona	127 — 128
	Dithutiso	

Go supa fa leamanyi le le bopilweng ka lediri e le karolwana e e supang fela thaodi go ya ka Setshedi gone a re:

"Madiri a tsaya mogatlana -ng go kaya... tiriso ya tlhaodi e le e dirisiwang. Sekao: Bogobe jo bo apeilweng ka maswi bo monate." (1980: 81)

Nopolo e, e kaya fa karolwana e e thaletsweng e se leamanyi e bile e sa ntse e supa gore go ya ka Setshedi ga go na leamanyi.

1.1.4 Ka bokhutswane ketsaetsego e, e tlhola bothata jo bo jang beng ba puo ditshenko jaaka go totobatsa Mareme fa a tlhagisa ka go re:-

"Ke kgetse e e reng rona beng-puo re tsoge mme re rute bana ba rona se se tshwanetseng e bile re se dumelane." (1986: 24)

Tota go a tshwanela gore go kopanngwe ditlhogo go be go dumelanwe ka dintlha tse di tlhomameng gone thutapuo ya Setswana e supa go ritarita golo go le gongwe, ga e supe kgolo e e supiwang ke dipuo tse dingwe.

1.2.0 BOTHATA

1.2.1 Dikarolopuo tse di jaaka leemedi, letlhophi, lesupi, lerui le lekgethi di dira tiro ya go tlhaola mo dipolelong fela jaaka letlhaodi le dira. Go tlhaola go, go tlisa bothata le ketsaetsego fa go tthaloswa bokao jwa dikarolopuo tse. Snyman et al ba tlhagisa jaana ka maemedi:

"... maemeditota a na le tiriso ya tlhaodi mo leineng le a tswang mo go lona." (1986: 191)

Thaloso e, e ka fa tlase ga bokao mme e supa le go gatelela fela botlhaodi jwa leina ka leemedi. Se se tlisa bothata le ketsaetsego mo bokaong jwa leemedi gonne go itsewe fa le emelela leina kgotsa le dirisiwa fela boemong jwa leina. Sekao se se latelang se sedifatsa ka boripana botemepedi jo bo tlhagisiwang ke leemedi le bapisitswe le letlhaodi.

Basimane bona ba tshabile.

Basimane ba bantsho ba tshabile.

Dikarolopuo tse di thaletsweng di supa go tlhaolwa ga leina 'basimane' gonne fa di dirisitswe kwa ntle ga leina le, potso 'bomang' e ka botsega.

Bona ba tshabile - bona bomang?

Ba bantsho ba tshabile - bomang ba bantsho?

Karabo e tlile go nna le leina 'basimane' gonne ga go buiwe ka batho bangwe le bangwe, go buiwa ka basimane. Ntlha e, e supa botlhaodi mo leemeding.

1.2.2   Dikarolopuo tse dingwe tse di kailweng ka fa tlase ga 1.2.1 le tsona di na le botemepedi jo bo tlhagisitsweng ka leemedi. Kgaolo ya boraro le ya bone di tla tlhagisa dintlha tse ka botlalo.

1.2.3 Bothata jo bongwe bo tlhagelela ka tsona gape dikarolopuo tse di kailweng, gore ga di tlhaole fela leina di sa ntse di dira tiro ya go le emelela mo dipolelong fela jaaka leemedi le dira. Sekao se se latelang se supa fa lesupi le ka emelela leina mo polelong.

Mosimane o tshabile

Ena o tshabile - mang? - mosimane

Yole o tshabile - mang? - mosimane

Lesupi 'yole' le ka emelela leina fela jaaka leemedi 'ena' mo sekaong se se fa godimo gonne fa le ntshiwa mo polelong le ka emelelwa ke leina 'mosimane'. Letlhophi, lekgethi le lerui le tsona di dira tiro ya go emelela leina mo polelong. Dintlha tsotlhe ka ga boemedi di tla sekasekwa mo kgaolong ya boraro le ya bone.

1.3.0 MAIKAELELO

1.3.1 Maikaelelo mo tshakatshekong e ke go tlhotlhomisa bothata jo bo tlhagelelang mo bokaong jwa dikarolopuo leemedi, lesupi, lerui, letlhophi le lekgethi mme kwa bofelong go nne le tharabololo e e ka fedisang ketsaetsego e e tlhagelelang mo bokaong jwa tsona.

1.3.2 Go tla lemosiwa baithuti ketsaetsego e e tlisiwang ke mareo a a farologaneng ka bathutapuo ba ba farologaneng. Ke

maikaelelo gore ketsaetsego e, e tilwe ka bokao jo bo tla senolwang kwa bofelong.

1.3.3 Kwa bofelong, maikaelelo ke go tlhagisa kamano e e iphitlhileng ya bokao jwa dikarolopuo tse di fa isong mme ka yona go kgonege go ka di aroganyetsa ka bokarolopuo jwa tsona.

1.4.0 MOKGWA WA GO TSAMAISA TIRO

1.4.1 Letlhagolatsela la tiro e, le tlhagisitse matsenokakaretso, bothata, maikaelelo le mokgwa wa go tsamaisa tiro.

1.4.2 Kgaolo ya bobedi e tla kgomarela ditlhaloso tsa mareo a a dirisitsweng mo setlhogong sa tiro, le go ala maitshetlego a yona a go tlhalosa seo bokarolopuo e leng sona. Kwa bofelong go tla senolwa tshedimosetso e e nang le dikao go sedifatsa se se tlileng go lepolola bothata jo bo senotsweng mo tirong e.

1.4.3 Mo kgaolong ya boraro go tla sekamelwa thata mo tshekatshekong ya bokao le bokarolopuo jwa leemedi, lesupi le lerui go lebilwe ntlha ya botlhaodi. Morago go tla lejwa bokao le bokarolopuo jwa lesupi le lerui mme go sekametswe mo ntlheng ya boemedi.

1.4.4 Kgaolo ya bone le yona e tla tlhagisa tshekatsheko ya bokao le bokarolopuo jwa letlhophi le lekgethi go lebilwe botlhaodi mme morago go totiwe boemedi jwa leina mo go tsona.

1.4.5 Kgaolo ya botlhano e tla itshetlega ka dikatlholo tsa bokao jwa dikarolopuo tse di fa isong mme kwa bofelong go senolwe dikatlenegiso mabapi le botlhaodi le boemedi jwa leina mo go tsona. dintlha tse di tla tlhagelelang mo kgaolong e, e tla nna tse di sebokanyang tiro yotlhe.

1.4.6 Mo kgaolong ya bofelo go tla neelwa metswedi e e dirisitsweng mo tirong e.

KGAOLO 22.0 TLHALOSO YA MAREO BOKAO, BOEMEDI, BOTLHAODI LE BOKAROLOPUO2.1.0 TLHALOSETSO

2.1.1 Maitshetlego kgotsa boalo jwa tiro e bo tla alwa go lebilwe bokao jwa boemedi le botlhaodi jwa leina mo dipolelong. Boemedi le botlhaodi ke dintlha tse di tlhagelelang mo dikarolopuong tse di umakilweng mo kgaolong ya ntlha. Se sengwe ke go tlhaloganya ka botlalo bokao jwa dikarolopuo tse mme kwa bofelong go kgonege go ka itse bokarolopuo jwa tsona.

2.2.0 TLHALOSO YA BOKAO JWA KAROLOPUO

2.2.1 Ka bokao go tewa se karolopuo e se kayang go ya ka tiro e e rileng e karolopuo eo e e dirang mo polelong. Karolopuo e tlhalosega go ya ka lereo la yona le le supang tiro e kwa bofelong e leng yona e tlisang bokao jwa yona. Leemedi ke karolopuo e e kayang go emelela leina mo polelong mme bokao jo, bo tswa mo lediring 'go emela' kgotsa mo lereong leemedi. Se se raya gore bokao bo ikaegile ka tiro e e dirwang ke karolopuo.

2.2.2 Go le gantsi go lemosega fa bokao jwa karolopuo bo sa felele mo lereong la yona gonne mareo a dikarolopuo a tsamaya a ntse a fetoga go tswa go mothutapuo go ya go yo mongwe. Go netefatsa ntlha e, Kopane (1974: 19) o file karolopuo leina a re ke leemeditshupi fa ka fa letlhakoreng le lengwe yona karolopuo

eo Setshedi (1980: 61) a e bitsa lesupi. Bathutapuo ba, ba kaya karolo ya puo e dikao tsa yona e leng 'ba', 'bao' le 'bale' mme ba dirisitse mareo a a farologaneng. Se se raya gore Kopane o kaya karolopuo e, e le e e nang le bokao jwa go supa le go emelela leina mo polelong fa Setshedi a e kaya e le e e nang fela le bokao jwa go supa leina.

2.2.3 Bokao jwa karolopuo ga jaana bo supa fa bo ikaegile ka melebo ya bathutapuo mme ka tshwanelo go tshwanetse ga nna le tumelano mo mareong le mo bokaong jwa dikarolopuo tse, go tla ketsaetsego le bothata jo bo renang mo thutapuong.

2.3.0 TLHALOSO YA BOEMEDI

2.3.1 Boemedi ka kakaretso bo kaya go emelelwa ga leina ke karolopuo nngwe mo polelong. Bo itlhaola e le ntlha e e anameng mo thutapuong ya Setswana gonne e se leemeditota fela le le ka dirisiwang boemong jwa leina mo dipolelong. Tota lereo le la boemedi le tlholega mo tlhalosong ya lereo leemedi. Boemedi bo ikaegile ka ditlhaloso tse di tshwanang le tse di latelang tsa leemedi:

Malepe;

"Leemedi ke lefoko le le dirisiwang boemong jwa leina." (1966: 40)

Matseke;

"Ke lefoko le le kgonang go emela tiro ya leina fa leina le sa dirisiwe." (1966: 30)

Kopane;

"Leemedi ke lefoko le le dirisiwang mo sebakeng sa leina." (1974: 19)

World Book Encyclopedia;

"Pronoun is a part of speech used in place of a noun."
(1980: 720)

Boemedi ka jalo bo kaya go emelelwa ga leina ke lefoko kgotsa karolopuo nngwe mo polelong. Se, se tthagisiwa jaana go lebilwe dinopolo tse di fa godimo.

2.3.2 Bokao jwa leemedi ga bo a tthagisiwa ke bathutapuo ba le bantsi ka tlhamalalo gonne go sa kaiwa gore maemeditota ke ona fela a a ka emelelang leina mo dipolelong. Go tthagisiwa fa e le lefoko kgotsa karolopuo e e ka emelelang leina eseng maemeditota fela. Se, se dira gore bangwe ba bathutapuo jaaka Cole a bo a tthagisitse ntlha e e latelang:-

"There are three main types of pronouns in Tswana, Absolute, Demonstrative and Qualificative."
(1955: 127)

Nopolo e, e kaya fa go na le mefuta e e farologaneng ya maemedi mo e leng gore ga se maemeditota (absolute) fela a a ka kaiwang e le maemedi, tota masupi, marui, makgethi le matlhophi a ka kaiwa jaaka dikarolwana tsa maemedi ka a na le ntlha ya boemedi. Ntlha e e kaegang ya boemedi, ke ya gore le tsona dikarolopuo tse, di kgona go emelela leina fela jaaka leemeditota le dira.

2.4.0 TLHALOSO YA BOTLHAODI

2.4.1 Botlhaodi bo kaya go tlhaolwa ga leina le le ka nnang sediri kgotsa sedirwa mo polelong ka mokgwa mongwe o o rileng. Tlhaloso e ga e felele mo letlhaoding jaaka le tlhagisiwa ke bathutapuo ba le bantsi ka go re ke lefoko le le tlhaolang leina ka mmala, palo le popego. Botlhaodi bo, bo akaretsa go tlhaolwa ga leina ka mekgwa e mengwe ntle le go tlhaola ka mmala, palo le popego.

Ntlha e e tlhalosegang fa godimo e raya gore go lejwe tiro e e kaiwang ke karolopuo e seng popego gonne tiro e le yona e e laolang bokao jwa karolopuo. Bokao jo bo tlhagelelang mo lediring 'go tlhaola' ke jona jo bo ka lejang gonne leina le e leng sediri kgotsa sedirwa le ka tlhaolwa ka dikarolopuo tse dingwe jaaka leemedi, letlhophi, lesupi, lekgethi le lerui.

2.5.0 TLHALOSO YA BOKAROLOPUO

2.5.1 Bokarolopuo bo akaretsa popego, bokao le tiriso ya lefoko kgotsa yona karolopuo. Ntlha e nngwe ya botlhokwa ka

bokarolopuo ke kamano le tiro e e dirwang ke lefoko mo polelong. Se se raya gore pele lefoko le ka bidiwa karolopuo le tshwanetse go nna le bokao bongwe jo bo rileng jo bo tlisiwang ke tiro le kamano ya lona le mafoko a mangwe.

2.5.2 Tlhaloso ya bokarolopuo e ikaegile ka seo karolopuo e leng sona. Waldhorn et al ba tthagisa jaana ka ga karolopuo:

"The term part of speech refers to the job that a word does in a sentence - to its function or use."
(1967: 4)

Speight le Sethi ba seopo se le sengwe le boWaldhorn gonne le bona ba re:

"It is the work that a word does which determines what part of speech it is." (1939: 117)

Se tota se kailweng mo dinopolong tse di fa godimo se golagana thata le mafoko a ga Cole a a reng:

"The classification of complete words according to their function in the sentence and their grammatical relationship to one another, i.e. the classification according to parts of speech." (1955: 58-59)

Bokarolopuo bo kaya kamano, popego le tiro e e dirwang ke lefoko mo polelong. Mo tirong e, go tla lejwa ka leitlho le le ntšhotšho gore a kamano le ditiro tse di dirwang ke dikarolopuo tse di kailweng di tlisa phetogo mo bokarolopuong jwa tsona kgotsa nnyaa. Se se raya gore go ka iphitlhelwa go dumelanwe le

ba ga World Book Encyclopedia fa ba re:

"Words belong to the same category if they show the same formal features or if they share a common function or position in a sentence." (1982: 166)

Karologanyetso ya dikarolopuo ke ntlha ya botlhokwa gone go tla bo go lebilwe kamano le yona tiro ya tsona mo dipolelong. Karologanyetso e, e tla fokotsa bothata le ketsaetsego e e leng teng ka dikarolopuo.

KGAOLO 3

3.0 BOTLHAODI MO LEEMEDING, LESUPING LE MO LERUING LE BOEMEDI
MO LESUPING LE MO LERUING

3.1.0 TLHALOSETSO

3.1.1 Leemedi, lesupi le lerui ke dikarolopuo tse di nang le ntlha ya botlhaodi mo go tsona, ke gore di kgona go tlhaola leina fela jaaka letlhaodi le dira. Ntlha e ya botlhaodi e dira gore kwa bofelong bokao jwa dikarolopuo tse, bo fetoge jaaka go tla tlhagisiwa kwa bofelong jwa kgaolo e. Lesupi le lerui ke dikarolopuo tse di kgonang go dira tiro e e dirwang ke leemedi mme se se dira gore di nne gape le ntlha ya boemedi mo bokaong. Tiro e e dirwang ke karolopuo ke yona e kwa bofelong e supang bokao jwa yona.

**NWU
LIBRARY**

3.2.0 BOTLHAODI MO LEEMEDING

3.2.1 Leemedi le kgona go tlhaola leina e le sediri kgotsa sedirwa sa polelo fa le dirisitswe le leina le le le emelang. Tiro e e dirwang ke leemedi e tshwana fela le e e dirwang ke letlhaodi gonne tsotlhe di a tlhaola.

3.2.2 Ntlha e, ya go tlhaolwa ga leina ke leemedi ga e tlhagelele fela mo Setswaneng, e itshupa e tlhagelela le mo dipuong tse dingwe jaaka mo dikaong tse di latelang:

Setswana: Diruiwa tsona di a swa.
 Sesotho sa Bokone: Diruiwa tšona di-a-hwa.
 English: The domestic animals (they) are dying.

Leemedi 'tsona' le supa fa go sa buiwe ka dilo dingwe le dingwe mme go buiwa ka diruiwa go supa fa di tlhaolwa mo dilong tse dingwe. Leemedi 'tsona' le supa go tlhaola go ka go gatelela leina 'diruiwa' gonne le dirisitswe fa morago ga lona. Ntlha e, e supa go tlhaola gonne fa leemedi le, le sa dirisiwa mmogo le leina ga go supe sepe sa go tlhaolwa ga leina leo. Mo seesimaneng go buiwa ka 'the domestic animals' mme lefoko 'the' ke lona le emelang leemedi 'they' go supa fa go buiwa ka diruiwa (in particular) e seng sepe gape. Dintlha tse, di totobatsa botlhaodi jo bo tlisiwang ke leemedi.

3.2.3 Maemo a leemedi le nnang mo go ona mo polelong fa le tlhaola a tshwana fela le a letlhaodi go supa fa tiro ya lona e le go tlhaola. Go sedifatsa se, dikao di a latela:

Diruiwa tse dintsho di a swa

Diruiwa tsona di a swa

Letlhaodi fa le tlhaola le tla fa morago ga leina le le tlhaolwang fela jalo ka leemedi. Pharologanyo ya go tlhaola mo sekaong se se fa godimo, e tla mo go reng letlhaodi le tlhaola diruiwa ka mmala mme leemedi lona le tlhaola diruiwa ka go gatelela gore ke tsona fela tse di swang e seng sepe gape. Se se raya gore leemedi le kaya gore ga go swe batho kgotsa dimela

go swa diruiwa mo go rayang gore diruiwa di tlhaolwa mo dilong tse dingwe.

3.2.4 Leemeditota ke lefoko le le tlhaolang gonne Snyman et al ba tlhalosa jaana ka fa tlase ga bokao jwa leemedi:

"... maemeditota a na le tiriso ya tlhaodi mo leineng le a tswang mo go lona." (1986: 191)

Ka fa letlhakoreng le lengwe Lombard o totobatsa ntlha ya botlhaodi jwa leemedi fa a tlhagisa ka go re:

"... pronouns differ from nouns in that pronouns may function as qualificatives." (1985: 95)

Fa leemedi le ne le sa kgone go tlhaola leina mo polelong go ka bo go se na lefoko kgotsa lereo la seesimane le le reng 'qualificative pronoun' le le kayang leemeditlhaodi. Se se supa fa leemedi le na le ntlha ya botlhaodi e e ka akarediwang ka fa tlase ga tlhaloso ya bokao jwa lona.

3.3.0 BOTLHAODI MO LESUPING

3.3.1 Lesupi ke karolopuo e e nang le ntlha ya botlhaodi mo bokaong gonne fa le dirisitswe le leina le le le supang le a tlhaola. Tiro ya lona e tshvana fela le ya letlhaodi fa le dirisitswe le leina le le tlhaolwang. Lesupi le tlhaola leina ka kemo ya lona mme letlhaodi le tlhaola leina ka popego, mmala kgotsa palo. Go tlhaola leina ga lesupi go netefadiwa ke

bathutapuo ba ba latelang fa ba tlhalosa ka mokgwa o o latelang.

Setshedi;

"Lesupi ke lefoko le le supang e bile le tlhaola leina go ya ka maemo a lona." (1980: 64)

Ntsime le Kruger;

"Lesupi le dirisiwa go supa le go tlhaola leina kgotsa leemeditota." (1993: 155)

Snyman et al;

"Masupi ke mafoko a a dirisetwang go tlhaola didiri kgotsa didirwa." (1988: 36)

Dinopolo tse di fa godimo di supa fa tota lesupi le ka tlhaola leina mo polelong. Leina le le ka tlhaolwang e ka nna sediri kgotsa sedirwa mo polelong. Dikao tse di latelang di supa go tlhaolwa ga leina e le sediri kgotsa sedirwa:

- i) Dikgomo tsele di tlhatlhetswe.
Dikgomo tse dintsho di tlhatlhetswe.
- ii) O tlhatlhetswe dikgomo tsele.
O tlhatlhetswe dikgomo tse dintsho.

Mo dikaong tse di fa godimo lesupi 'tsele' le letlhaodi 'tse dintsho' ke dikarolopuo tse di supang gore ga go buiwe ka dikgomo

dingwe le dingwe go buiwa ka tse di rileng. Dikgomo tse di tlhatlhetsweng di tlhaolwa ka go supiwa kwa di leng teng kotsa ka mmala o montsho. dikarolopuo tse fa di tlhaola di tla fa morago ga leina le di le tlhaolang e bile se, se netefatsa ntlha ya gore maemo a karolopuo mo polelong a na le seabe mo karologanyetsong ya yona. Ba ga World Book Encyclopedia ba gatelela ntlha eo fa ba re:

"Words belong to the same category ... if they share a common function or position in a sentence."
(1982: 166)

Tiro le maemo a karolopuo mo polelong di ka tlisa phetogo mo Bokaong jwa karolopuo gonne go lejwa tsona fa go tlhagisiwa bokao jwa yona.

3.4.0 BOTLHAODI MO LERUING

3.4.1 Lerui ke karolopuo e e tlhaolang leina ka thuo. Botlhaodi bo tlhagelela sentle mo leruing gonne le kgona go supa ka botlalo tiro ya go tlhaola mo polelong. Tiro e e dirwang ke letlhaodi mo polelong e ka dirwa ke lerui. Dikao tse di latelang di netefatsa ntlha e:

- i) Dikgomo tse dintsho di tlhatlhetswe.
Dikgomo tse gagwe di tlhatlhetswe.

Potso e e ka botsegang go tswa mo dikaong tse, ke ya go re:

Dikgomo tse dife di tlhatlhetswe?

kgotsa

Ke dikgomo tse dife tse di tlhatlhetsweng?

Karabo ya potso e, e kgona go arabega ka letlhaodi kgotsa ka lerui. Se se raya gore karabo e ka nna 'tse dintsho', lebaka e le gore dikgomo di tlhaolwa ka mmala o montsho wa tsona kgotsa e ka nna tsa gagwe lebaka e le gore dikgomo di tlhaolwa ka thuo. Dikarabo tse, di supa gore ga go buiwe ka dikgomo dingwe le dingwe go buiwa ka tse dintsho kgotsa tse di ruilweng ke ena. Fa lerui le kgona go araba potso fela jaaka letlhaodi go raya gore le lona le na le diponagalo tsa botlhaodi. Se sengwe ke maemo a dikarolopuo tse di a tsayang mo polelong a kwa bofelong a supang fa e le diyathoteng tse di bapileng.

3.4.2 Go supa fa botlhaodi jo bo leng mo leruing bo totobetse gonne Mogapi o le akareditse ka fa tlase ga mefuta ya ditlhaodi jaaka fa a tlhagisa ka go re:

"Tlhaodi ke karolo ya puo e e dirisiwang go tlhaola selo mo go tse dingwe. Go na le mefuta e le metlhano ya ditlhaodi e bong: letlhaodi, leamanyi, lerui, lebadi le lesoboki." (1984: 75)

Go ya ka dikao tse di fa godimo go supa fa lerui le tshwanelwa ke go nna nngwe ya ditlhaodi jaaka nopolo e e fa godimo e kaya gonne le kgona go dira tiro e e dirwang ke ditlhaodi tse dingwe.

3.4.3 Bokao jwa karolopuo e, bo pateletsega go atoloswa gore bo tle bo kgone go akaretsa go rua le go tlhaola. Lerui jaaka

dikarolopuo tse dingwe le tshwanetse go ikaega ka tiro e le e dirang mo polelong mo bokaong jwa lona.

3.5.0 BOEMEDI MO LESUPING

3.5.1 Lesupi ke karolopuo e e tlhakantseng dintlha tsa botlhaodi le tsa boemedi mo bokaong jwa yona. Se se raya gore le na le ntlha ya boemedi fela jaaka go kailwe fa le na le ntlha ya botlhaodi mo go 3.3.0 fa godimo. Karolopuo e, e kgona go emelela leina kgotsa ya dirisiwa boemong jwa leina mo polelong. Tiro e e dirwang ke leemedi e kgonwa go dirwa ke lesupi fela jaaka le kgona go dira e e dirwang ke letlhaodi. Bathutapuo ba ba latelang ba supa fa lesupi e le mofuta mongwe wa leemedi jaaka fa ba tlhagisa ka mokgwa o o latelang:

Malepe;

"Lesupi ke mohuta mongwe wa leemedi gonne le ka nna la dirisiwa kwa ntle ga leina..." (1966: 42)

Cole;

"Demonstrative pronouns... may be used instead of the nouns to which they refer, i.e. as subject or object in the sentence..." (1955: 130)

Matseke;

"Leemeditshupi ke leemedi leo le bontshang ka magato gore motho kgotsa selo se gaufi, kgojana le ge e le kgole." (1966: 31)

Kgopane;

"Leemeditshupi le supa motho felo kgotsa selo."
(1974: 19).

Dinopolo tse tharo tsa bofelo di sa ntse di gatelela boemedi mo lesuping gonne di bitsa lesupi leemeditshupi go supa fa tota le na le ponagalo kgotsa ntlha ya boemedi.

3.5.2 Boemedi jo bo tlhagelelang mo lesuping, jo kwa bofelong bo tllileng go fetola bokao jwa lona, bo lemosega sentle fa karolopuo e, e kgona go tsaya dipotso tse di ka emelelwang ke leina kgotsa tse karabo ya tsona e leng leina. Dikao tse di latelang di sedifatsa ntlha eo:

i) Yole o tlogetse bana.

Ena o tlogetse bana.

Yole kgotsa ena mang?

Mosidi o tlogetse bana.

ii) Eo e taboga thata.

Yona e taboga thata.

Eo kgotsa yona eng?

Pitse e taboga thata.

Sekao sa (i) se supa fa lesupi 'yole' le ka dira tiro e e tshwanang le ya leemedi 'ena' gonne le lona le ka emelela leina

'Mosidi'. Se sengwe ke gore potso e e batlang karabo e e leng leina e ka botsega fa lesupi leo le dirisitswe jaaka sediri kgotsa sedirwa mo polelong.

Sekao sa (ii) le sona se supa fa lesupi le ka kgona go emelela leina kgotsa la dirisiwa boemong jwa leina mo polelong. Se se raya gore masupi a ka nna a tsewa jaaka karolwana ya maemedi e bile e se thona gore a ka bidiwa maemeditshupi.

3.6.0 BOEMEDI MO LERUING

3.6.1 Lerui le kgona go emelela leina fa le dirisitswe kwa ntle ga leinaruiwa. Se se raya gore fa le dirisitswe e le sediri kgotsa sedirwa le kgona go dira tiro e e ka dirwang ke leemedi. Le fa Cole a akareditswe lerui ka fa tlase ga maemedi a a tlhaolang o sa ntse a gatelela gore le ka emelela leina mo polelong gonne a tlhagisitse sekao se se latelang:

"Wame o a lwala (mine is sick)." (1955: 135)

**NWU
LIBRARY**

Tota le Lombard o sa ntse a kaya fa lerui le ka emelela leina mo polelong gonne a tlhagisitse sekao se se latelang se se supang fa lerui le ka dirisiwa jaaka sedirwa sa polelol:

"As object: Ke rata tša bōna.
(batho) ' I like theirs'." (1985: 98)

Mo dikaong tse di fa godimo, mafoko a seesimane a a reng 'mine' le 'theirs' a itshupa e le maemedi gonne a dirisitswe boemong jwa

maina a e ka nnang didiri kgotsa didirwa tsa dipolelo.

3.6.2 Marui le ona a kgona go tsaya potso e e ka tsewang ke leemedi fa go batlwa go itse gore a le ka emelela leina. Karabo ya potso e e dirisiwang ka gale e nna leina. Dikao tse di latelang di sedifatsa ntlha e:

i) Ena o jesa bana bogobe - mang?

Tsa gagwe di fula bojang - tsa ga mang?

Karabo: Mosadimogolo (leina)

ii) Yona e fula bojang - eng?

Ya yona e tla jewa mo mosong - ya eng?

Karabo: Kgomo (leina)

Dipotso 'eng' le 'mang' di kgona go arabega ka karabo e e leng leina go supa fa leina le ka dirisiwa boemong jwa lerui. Se se raya gore lerui le na le ntlha ya boemedi e e ka nnang ya fetola bokao jwa lona.

3.7.0 TSHOBOKANYO

3.7.1 Dintlha tse di kailweng mo kgaolong e, di akaretsa bokao jwa leemedi, lesupi le lerui. Tiro e e dirwang ke dirakolopuo tse mo dipolelong ke yona e e tlisang ketsaetsego le bothata mo bokaong jwa tsona kgotsa mo thutapuong ka kakaretso.

3.7.2 Leemedi ga le emelele leina fela mo polelong le kgona gape le go le tlhaola fa le dirisitswe mmogo le lona. Lesupi ga le dire fela tiro ya go supa leina ka maemo a lona, le sa ntse le kgona go ka tlhaola le go ka emelela leina mo polelong. Lerui le lona tiro ya lona ga e felele mo go supeng thuo, le sa ntse le kgona go ka tlhaola le go emelela leina mo polelong. Dintlha tsotlhe tse, di wela ka fa tlase ga bokao jwa dikarolopuo gonne tiro e karolopuo e e dirang mo polelong ke yona e e supang gore karolopuo eo, e kaya eng.

KGAOLO 4

4.0 BOTLHAODI MO LETLHOPING LE MO LEKGETHING GA MMOGO LE
BOEMEDI MO LETLHOPING LE MO LEKGETHING

4.1.0 TLHALOSETSO

4.1.1 Botlhaodi bo itshupa bo tlhagelela mo bokaong jwa letlhophi le lekgethi. Dikarolopuo tse, di kgona go dira tiro ya go tlhaola leina mo polelong mme se, se dire gore bokao jwa tsona bo amege gonne bo sa akaretse fela go tlhophi le go kgetha. Ntlha ya boemedi le yona e tlhotlheletsa bokao jwa letlhophi le lekgethi gonne e le dikarolopuo tse di emelelang leina kgotsa tse di ka dirisiwang boemong jwa leina mo polelong. Se se raya gore kwa bofelong jwa kgaolo e, go tla senoga fa bokao jwa dikarolopuo tse bo ka fetoga ka ntlha ya botlhaodi le boemedi jo bo tlhagelelang mo go tsona. Fa bokao jwa dikarolopuo tse bo fetoga, go raya gore bokarolopuo jwa tsona bo tla amega gonne bokao e le ntlha e nngwe ya dintlha tse di tshegeditseng bokarolopuo.

4.2.0 BOTLHAODI MO LETLHOPING

4.2.1 Letlhophi fa le dirisitswe mmogo le leina le le le tlhophang, e ka nna ka go akaretsa kgotsa ka go tlhotlholola, le a tlhaola. Setshedi o tlhagisa jaana ka ga letlhophi:

"Letlhophi le dirisiwa go tlhophi dilo tse leina le di kayang ka go di akaretsa kgotsa go di tlhotlholola."
(1980: 60)

Le fa Setshedi a sa tlhagise go tlhaola mo tlhalosong ya gagwe, lediri 'go tlhopha' le setse le na le bokao jwa go tlhaola mo go lona gonne go tlhopha dilo mo go tse dingwe go tshwana le go di tlhaola. Se se raya gore letlhophi le ka tlhaola leina e le sediri kgotsa sedirwa sa polelo fela jaaka letlhaodi le dira. Ntlha e ya tiro e e dirwang ke letlhophi e gatelelwa ke Malepe fa a e tlhagisa ka go re:

"... tiro ya matlhaoditlhophi e tshwana le ya matlhaodi le fa go ntse jalo a farologana le matlhaodi ka dithuanyi tsa ona."

Tota le lereo letlhaoditlhophi le supa fa e le nnete e e se nang bana ba phefo gore letlhophi le na le ntlha ya botlhaodi mo go lona. Dinopolo tse di latelang di ya motlhaje le e e fa godimo gonne le tsona di senola fa letlhophi le tlhaola.

Snyman;

"... matlhophi a dirisiwa go tlhaola didiri le didirwa tsa dipolelo." (1988: 100)

Cole;

"In Tswana there are two types of quantitative, i.e. qualificative words which signify quantity or number. They are: The 'inclusive' stem -tlhe (the whole, all) and the 'exclusive' stem -sì (only, alone)."
(1955: 154)

Mogapi;

"Thito -si... e supa tlhaolo ka tshoboloko."
(1984: 83)

Ntsime le Kruger;

"Lesoboki le ka dirisiwa jaaka tlhaodi... sekao:
banna bosii ba kwa kgotleng." (1993: 164)

Letlhophi, le fa ba bangwe ba le bitsa lesoboki ke karolopuo e e ka akarediwang ka fa tlase ga ditlhaodi go supa fa le yona e kgona go tlhaola leina mo polelong. Dinopolo tse, di supa fa tota letlhophi e le karolopuo e e nang le botlhaodi.

4.2.2 Go tlhaolwa ga leina mo dipolelong go bonala sentle fa letlhophi le dirisitswe fa morago ga leina kgotsa leemedi le le le tlhophang. Dikao tse di latelang di tla sedifatsa ntlha e:

- i) Nthekisetseng tsona tsosi.
- ii) Nthekisetseng tsona tse dintsho.
- iii) Go nole nku yosi.
- iv) Go nole kgomo e tubana.

Sekao sa (i) se supa fa go buiwa ka 'tsona' fela e seng sepe gape mme se se supa fa 'tsona' di tlhaotswe mo dilong tse dingwe.

Sekao sa (ii) se tlhaola 'tsona' ka mmala mme se se raya gore go buiwa ka tse dintsho fela e seng tse dingwe gape. Le sekao sa

(iii) se supa go tlhaola gonne go nole nku e le esi e seng tse tsotlhe mme se se raya gore boyosi ba yona ke bona bo e tlhaolang mo go tse dingwe. Sa (iv) se supa go tlhaolwa ga kgomo ka mmala gore go nole e tubana e seng tse dingwe. Ga se fela letlhophiletlhotlholodi le le tlhaolang, tota le letlhophileakaretsi le kgona go dira tiro eo ya go tlhaola jaaka mo polelong e e latelang:

Letlalo lotlhe le bodile.

Mo polelong e e fa godimo go supa fa go sa bola karolo e e rileng ya letlalo mme go bodile karolo yotlhe mo go rayang gore go tlhaotswe bojotlhe jwa letlalo e seng karolwana ya lona. Se se raya gore letlhophi le tlhaotse ka go akaretsa.

4.2.3 Letlhophi le tsaya maemo a a lakanang le a letlhaodi mo polelong le mo bokaong gonne dikarolopuo tse pedi di dira tiro e e tshwanang. Fa bokao jwa letlhaodi bo kaya gore letlhaodi ke lefoko le le tlhaolang leina kgotsa leemedi le letlhophi le ka kaega jalo gonne le kgona go tsaya maemo a a tshwanang le a letlhaodi mo polelong fa le le mo tirisong e bile le kgona go dira tiro ya go tlhaola.

4.3.0 BOTLHAODI MO LEKGETHING

4.3.1 Lekgethi ke karolopuo e e nang le ntlha ya botlhaodi mo bokaong gonne fa e dirisitswe mmogo le leina le e le kgethang e dira tiro ya go tlhaola leina leo. Lekgethi le kgona go

tlhaola leina e le sediri kgotsa sedirwa sa polelo. Ntsime le Kruger ba file karolopuo e lereo ba re ke letlhophi gonne ba tlhagisa jaana:

"Letlhophi le bopiwa ka go dirisa dikutu tse nne tse di latelang: -ngwe, -sele, -fe le -pe." (1993: 170)

Go supa fa lereo le ba le dirisitseng e le la lesika la go tlhaola gonne madiri 'go tlhophi' le 'go kgetha' a na le bokao jo bo tsamaisanang e bile bo ntse bo na le ntlha ya botlhaodi. Ka fa letlhakoreng le lengwe Snyman o bitsa karolopuo e lekgethi gonne a tlhagisa jaana ka ga yona:

"Makgethi a kgaogantswe ka ditlhophi di le pedi go ya ka ditlhogo tse di tsewang ke medi." (1988: 82)

Snyman o tswelela go di sedifatsa ka mokgwa o o latelang:

Setlhopha 1	Setlhopha 2
-ngwe	-fe -sele -pe

Go ya ka dinopolo tse di fa godimo go kaiwa karolopuo e le nngwe ka mareo a a sa tshwaneng. Le fa mareo a a dirisitsweng e le a a a tsamaisanang ka bokao, ketsaetsego e nna teng mabapi le mareo a a tsamayang a fetofetoga mo thutapuonng ya Setswana. Le gale mo tirong e, karolopuo e e fa isong e tla bidiwa lekgethi ka gonne go setse go tlhagisitswe ka letlhophi ka fa tlase ga 4.2.0.

4.3.2 Lekgethi le tsaya maemo a a tshwanang le a letlhophi le letlhaodi mo thutapuong gonne le tlhaola fela jaaka tsona. Go tlhaola ga lona go tlhagisiwa ke bathutapuo ba ba latelang:

Snyman;

"Makgethi a dirisiwa go tlhaola sediri kgotsa sedirwa sa polelo..." (1988: 82)

Ntsime le Kruger;

"Fa 'letlhophi' le dirisiwa mmogo le maina le tlhophha maina a le dirisiwang le ona mo go a mangwe. Tota 'letlhophi' le na le bokao jwa tlhaodi gonne le ka tlhaola maina mo go a mangwe." (1993: 172)

Malepe;

- "(a) Monna mongwe o tlile.
- (b) Lo batla monna ofe?
- (c) Lo bone monna osele.
- (d) Ga lo bone monna ope.

Mo dipolelong tse di fa godimo tse mafoko mongwe, ofe, osele le ope a tlhaola leina monna, mafoko a a bidiwa matlhaodipadi." (1966: 53)

Ga se thona gore Malepe a bitse karolopuo e letlhaodipadi gonne a lemogile fa e na le ntlha ya botlhaodi mo bokaong jwa yona. Tota le boNtsime ba tlhagisitse fa karolopuo e, e na le bokao jwa tlhaodi. Dintlha tsotlhe tse di tlhagelelang mo dipolelong tse di fa godimo di netefatsa fa lekgethi e le karolopuo e e tlhaolang leina mo polelong.

4.3.3 Botlhaodi jo bo tlhagelelang mo lekgething bo itlhaola bo tlhagelela le mo dipuong tse dingwe jaaka seesimane go supa fa tota lekgethi e le nngwe ya ditlhaodi tse di tlhagelelang mo thutapuong. Dikao tse di latelang di ka dirisiwa go sedifatsa ntlha ya botlhaodi mo lekgething:

- i) Batho bangwe ba bua maaka - Setswana.
- ii) Some people tell lies - Seesimane.

Dikao tse di fa godimo di supa fa go sa buiwe ka batho botlhe e bile go sa akarediwe mme go tlhaolwa ba ba buang maaka fela. Tota dikao tse di supa go tlhaolwa ga leina batho go go tlhagisiwang ke mafoko 'bangwe' le 'some'. Dikao tse, di supa fa tota lekgethi e le karolopuo e e tlhokang go ka baakanngwa mo bokaong gore e kgone go akaretsa bokao jwa go tlhaola fa e tlhagisiwa ke bathutapuo.

4.4.0 BOEMEDI MO LETLHOPHING

4.4.1 Letlhophi le na le ponagalo ya boemedi gone fa le dirisitswe kwa ntle ga leina le le le tlhophang le kgona go le emelela mo polelong eo. Ka leina le le tsamaisanang le letlhophi kgotsa le le tlhophiwang ke letlhophi e bile le tlhalogannngwa Cole, a re:

"... the 'qualificative' assumes the function of a pronoun, i.e. it becomes a qualificative pronoun. (1955: 135)

Se se raya gore karolopuo e e neng e tlhaola e dira tiro ya go emelela leina gonne leina le le tlhaolwang le sa dirisiwa mmogo le yona. Ntlha e, e sa ntse e totobadiwa ke Malepe fa a e tlhagisa ka go re:

"Fa lefoko le le tlhaolang le dirisiwa kwa ntle ga leina... le bidiwa leemeditlhaodi." (1966: 45)

Tota karolopuo e tshwana le letlhophi e dirisetswa go tlhaola jaaka go kailwe ka fa tlase ga 4.2.0 mme gape e ka dirisetswa go emelela leina mo polelong gonne e kgona go nna sediri kgotsa sedirwa sa polelo e bile e ka kgona go tlhaolwa.

4.4.2 Ntlha e nngwe ka ga letlhophi ke go re, fela jaaka leemedi le kgona go emelelana le potso e e ka botsegang, e karabo ya yona e leng leina le lona le a kgona. Sekao se se latelang se sedifatsa ntlha eo:

- i) Bona ba swaile nama.
- ii) Botlhe ba swaile nama.

Potso: bona kgotsa botlhe bomang?

Karabo: Bannabagolo (leina).

Mo sekaong se se fa godimo leina 'bannabagolo' le ka emelelwa ke leemedi 'bona' kgotsa letlhophi 'botlhe'. Se se raya gore letlhophi le lona le ka dirisiwa boemong jwa leina kgotsa la emelela leina mo polelong. Letlhophi le na le ntlha ya boemedi

ka jalo bokao jwa lona bo ka akaretsa boemedi mo tlhalosegong ya bona.

4.4.3 Leina kgotsa leemedi le kgona go tlhaolwa ka letlhaodi mo polelong mme se, se ka diragala le ka letlhophi jaaka mo dikaong tse di latelang:

- i) Banna ba baleele ba tshabetse gae.
- ii) Bona ba baleele ba tshabetse gae.
- iii) Botlhe ba baleele ba tshabetse gae.

Dikao tse, di supa fa go se pharologanyo magareng ga leemedi le letlhophi fa go tla mo bokaong gonne di ka emelela leina e bile di ka dira tiro e e ka dirwang ke leina mo polelong.

4.5.0 BOEMEDI MO LEKGETHING

4.5.1 Se se kaegileng ka letlhophi ka fa tlase ga 4.4.1 se ka kaega ka lekgethi gonne le lona le kgona go tsaya maemo le tiro ya leemedi mo dipolelong. Lekgethi le kgona go nna sediri kgotsa sedirwa mo polelong e bile le ka kgona go dirisiwa boemong jwa leina. Bokao jwa lekgethi bo supa bo ka go fetoga gonne bo sa felele mo botlhaoding.

Boemedi jwa lekgethi bo ka sedifatswa ka dikao tse di latelang:

- i) Sengwe se robegile.
- Setlhare se robegile.

ii) Bafe ba tshabile?

Batho ba tshabile.

iii) Ba tlhatlhetse disele.

Ba tlhatlhetse dikgomo.

iv) Ga ke a fitlhela ope fa lapeng.

Ga ke a fitlhela motho fa lapeng.

Go ya ka dikao tse di fa godimo setlhopha sengwe le sengwe sa makgethi se kgona go itepatepanya le leina mo dipolelong. Se se raya gore lekgethi ke mofuta mongwe wa mamedi gone le kgona go emelela leina fela jaaka leemedi le dira mo dipolelong.

4.5.2 Makgethi le ona a kgona go emelelana le potso e e ka batlang karabo ya leina. Tota le mo puong ya Seesimane potso eo e ka botsega jaaka mo sekaong se se latelang:

i) Bangwe ba bua maaka.

Potso: Bomang?

Karabo: Batho (leina).

ii) Some tell lies.

Potso: Who?

Karabo: People (noun)

Fa dikarabo tsa dipotso tse di kgona go nna maina go raya gore lekgethi ke mofuta mongwe wa leemedi gonne le kgona go dirisiwa boemong jwa leina.

4.6.0 TSHOBOKANYO

4.6.1 Go garela kgaolo e, dintlha tse di tlhagisitsweng mo go yona di akaretsa bokao jwa letlhophi le lekgethi. Bokao jo, ke bona jo bo ka fetolwang ke Bathutapuo gonne bontsi jwa bona ga bo a tlhagisa dintlha tsotlhe tse di welang ka fa tlase ga bona. Dintlha tse di ka akarediwang ka fa tlase ga letlhophi ke tsa gore le kaya go tlhopha leina le le tsamaisanang le lona e bile le kgona go ka emelela leina mo dipolelong. Se sengwe ka letlhophi ke gore le ka dirisiwa go tlhaola leina mo polelong. Lekgethi lona ke lefoko le le kgethang leina e bile le ka tlhaola le go le emelela. Dintlha tsotlhe tse di wela ka fa tlase ga bokao jwa dikarolopuo gonne tiro e dikarolopuo di e dirang ke yona e e supang bokao jwa tsona.

KGAOLO 55.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA DIKAROLOPUO TSE DI KAILWENG LE
DIKATLENEGISO5.1.0 TLHALOSETSO

5.1.1 Leemedi, lesupi, lerui, letlhophi le lekgethi ke dikarolopuo tse di supileng di na le bothata mo bokaong jwa tsona. Bothata jo, bo tlhoka tharabololo gone bokao jwa dikarolopuo tse bo baka ketsaetsego. Dintlha tse di sekasekilweng ka fa tlase ga bokao jwa dikarolopuo tse, di tlhoka go garelwa mme kwa bofelong go nne le katlholo e ka yona go tla tilwang ketsaetsego e e tlhagelelang mo go tsona. Bothata jo bo lemogilweng ke jwa gore bokao jwa dikarolopuo tse di kailweng bo supa bo tlhaela dintlha dingwe tse tota di ka tlhagisiwang ka botlalo fa go tlhalosiwa bokao jwa tsona. Fa dintlha tse di tlhaelang di sa tlhagelele mo boakong, bokarolopuo jwa dikarolopuo tse bo tla bo bo supa go tlhaela kgotsa bona bokoa.

5.2.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LEEMEDI

5.2.1 Bokao jwa leemedi bo supile go se akaretse dintlha tsa botlhokwa tse di dirang gore bokarolopuo jwa lona bo felele. Go tlhaela ga bokarolopuo jwa leemedi go tlisiwa ke go tlhaela ga dintlha tsa bokao mo go lona. Go ya ka bathutapuo ba le bantsi leemedi ke lefoko le le emelelang leina kgotsa le le dirisiwang boemong jwa leina. Ntlha e, ke yona e e tlhagelelang mo bokaong

jwa leemedi. Leemedi le ka akaretsa ntlha ya gore le kgona go tlhaola leina mo bokaong jwa lona. Lebaka le legolo la gore ntlha e e akarediwe ke gore bokao jwa karolopuo bo laolwa ke tiro e e dirwang ke karolopuo eo mo polelong. Se sengwe ke gore mo dipuong tse dingwe jaaka Seesimane le Sesotho sa bokone leemedi le kaiwa e le lefoko le le tlhaolang e bile le emelela leina mo polelong, ka jalo le mo Setswaneng le kgona go tlhaola leina. Se segolo ke go re bokao bo ka fetogela go akaretsa dintlha tsotlhe e leng go emelela leina le go le tlhaola.

5.3.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LESUPI

5.3.1 Lesupi ka gale le kaiwa e le lefoko le le supang leina go ya ka dikgato mme go sa tlhagisiwe fa le ka tlhaola le go emelela leina mo polelong. Ka gore bokao bo ikaegile ka se se dirwang ke karolopuo, lesupi le ka kaega e le mofuta mongwe wa leemedi le wa letlhaodi gonne le kgona go dirisiwa boemong jwa leina e bile le kgona le go tlhaola leina. Bokarolopuo jwa lesupi bo kgona go felela fa bokao jwa lona bo akareditse boemedi le botlhaodi, ke go re bo akareditse dintlha tsa go emelela leina ga lesupi le go tlhaola leina ga lona.

5.4.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LERUI

5.4.1 Lerui ke karolopuo e e tlhaolang leina ka thuo mme se se supa fa le ka kaiwa e le mofuta wa matlhaodi gonne le supa fa le na le ntlha ya botlhaodi mo bokaong jwa lona. Go ntse go le jalo le kgona gape go dira tiro e e dirwang ke leemedi mme se se

dira gore le ntlha ya boemedi e kgone go akarediwa ka fa tlase ga bokao. Bokao jwa lerui ka jalo bo ka akaretsa dintlha di le tharo e bong go rua, go tlhaola le go emelela leina. Fa dintlha tsotlhe tse, di tlhagisitswe mo bokaong jwa lerui, bokarolopuo jwa lona e ka nna jo bo sa tlhaeleng.

5.5.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LETLHOPHI

5.5.1 Letlhophi le ka lejwa jaaka mofuta mongwe wa leemedi gonne le kgona go emelela leina kgotsa le ka dirisiwa boemong jwa leina. Fa bokao jwa leemedi bo tlhagisa leemedi e le lefoko le le dirisiwang boemong jwa leina bokao jwa letlhophi le bona bo ka tlhagisa jalo gonne e le diyathoteng. Ntlha ya boemedi mo bokaong jwa letlhophi e lekalekana ka maemo le ntlha ya botlhaodi. Letlhophi ke lefoko le le tlhaolang leina mme go tlhaola go, go botlhokwa gore go ka akarediwa mo bokaong jwa lona gonne e le nngwe ya dintlha tse le ka kaiwang ka tsona. Se se raya gore letlhophi le ka lejwa gape e le mofuta mongwe wa letlhaodi. Boemedi le botlhaodi ke dintlha tse di tiisang bokarolopuo jwa letlhophi gonne e le tsona dipinagare tsa bokao jwa lona.

5.6.0 KATLHOLO KA GA BOKAO JWA LEKGETHI

5.6.1 Lekgethi le lona ke karolopuo e e nang le dintlha tsa botlhaodi le boemedi mo bokaong jwa yona. Lekgethi le kgona go tlhaola leina le go le kgetha mme se se raya gore le ka nna mofuta mongwe wa letlhaodi. Karolopuo e, e dira gape tiro e e

dirwang ke leemedi mo polelong mo go rayang gore ga e ronwe ke go ka nna mofuta mongwe wa leemedi. Katlholo ka ga bokao jwa lekgethi e letse mo go reng le ka akaretsa dintlha tsa go re le a tlhaola e bile le emelela leina mo polelong. Dintlha tse fa di sa akarediwe mo bokaong jwa lona bokarolopuo jwa lona bo ka supa go koafala.

5.6.2 Dikatlholo tse di tlhagisitsweng ka ga bokao jwa dikarolopuo tse di kailweng fa godimo di letse thata mo lebakeng la gore boemedi bo tlhalosega e le go emelelwa ga leina ke karolopuo kgotsa go dirisiwa ga karolopuo boemong jwa leina. Ka jalo dikarolopuo tse, di kgona go kgotsofatsa boemedi jo bo kailweng. Se sengwe ke gore di letse mo go reng dikarolopuo tse, di kgona go dira tiro ya go tlhaola leina mo polelong mme se se raya gore di kgotsofatsa botlhaodi. Tiro e e dirwang ke karolopuo ke yona e e senolang bokarolopuo jwa yona jaaka Waldhorn a e tlhagisitse ka go re:-

"The term part of speech refers to the job that a word does in a sentence - to its function or use."
(1967: 4)

Karolopuo e neelwa bokao go ya ka tiro e e e dirang mo polelong.

5.6.3 Maemo a dikarolopuo tse di kailweng fa godimo di a tsayang mo dipolelong le ona a na le seabe mo boakong jwa tsona gonne a kgona go di akaretsa ka fa tlase ga mofuta e e rileng jaaka go kaya ba ga World Book Encyclopedia fa ba re:

"Words belong to the same category if they... share a common function or position in a sentence." (1982: 166)

Se se raya gore ga go thona fa lesupi, lerui, letlhophi le lekgethi di ka lejwa e le mefuta ya maemedi kgotsa tsona dikarolopuo tse, go akaretswa le leemedi tsa tsewa jaaka mefuta ya matlhaodi. Dintlha tse di kailweng tse, di senoga di le teng le mo dipuong tse dingwe jaaka Seesimane le Sesotho sa bokone ka jalo Setswana le sona se ka supa kgolo e dipuo tseo di setseng di e supile.

5.7.0 DIKATLENEGISO

5.7.1 Dintlha tse di kailweng mabapi le bokao jwa dikarolopuo mo katlholong ya tiro e di tlhoka go ka alelwa dikatlenegiso. Bathutapuo ba Setswana ba ka fokotsa bokete jwa kgetse e fa e ka re ba tlhalosa bokao jwa dikarolopuo tse di kailweng ba leka go tlhagisa dintlha tsotlhe tse di supang bokao. Ntlha ya go akarediwa ga botlhaodi le boemedi mo dikarolopuong tse e ka fokotsa ketsaetsego e e setseng e di aparetse.

5.7.2 Se sengwe ke gore mareo a a dirisitsweng ke bathutapuo ba ba farologaneng, a tota a supang katoloso ya bokao jaaka matlhaoditlhophi, maemeditshupi le a mangwe, o kare a ka se dirisiwe gonne le ona a na le seabe go baka ketsaetsego. Mareo a a tshwanang le maemedi, matlhophi, masupi le a mangwe ke ona a ka dirisiwang mme bokao bona bo be bo atoloswa go supa fa dikarolopuo tse di kailweng di ama dintlha tsa boemedi le tsa

6.0 BIBILEOKERAFI

- Cole, D.T. 1955. Introduction to Tswana Grammar. Longman, Cape Town.
- Kopane, P.K. 1974. Setswana se se Phepa. Beter Boeke, King William's Town
- Lombard, D.P. 1985. Introduction to the Grammar of Northern Sotho. J.L. Van Schaik, Pretoria.
- Malao, S.J. 1987. Setswana sa Popagano, HAUM, Pretoria.
- Malepe, A.T. 1966. Setswana sa Borre. Better Books, King William's Town.
- Mareme, G.B. 1986. Tshekatsheko ya Lebotsi. Popagano. Volume 7, Number 3, November. Govt. Press, Bop.
- Matseke, S.K. 1966. Setswana sa ka Metlha. EDUCUM, King William's Town.
- Mogapi, K. 1984. Thutapuo ya Setswana. Longman, Gaborone.
- Moloto, E.S. & Malao, S.J. 1975. Bua ka Tolamo. Varia Books, Alberton.

Ntsime, J.M. & Kruger, C.J.H. 1993. E Antswe Letseleng. Via Afrika, Pretoria.

Rakgokong, P. 1980. A Leamanyi ke Karolopuo. Popagano. Volume 1, Number 1, Govt. Publishers, Bop.

Rammutla, P.L. et al. 1986. Setswana se se Tlhagathang. De Jager, Pretoria.

Setshedi, J.E. 1980. Ithuteng Setswana. Maikatlapelo, Mmabatho.

Snyman, J.W. et al. 1988. Segarona 10. Book Studio, Johannesburg.

Speight, E.E. & Sethi, G.L. 1939. A Junior English Composition. Orient Longmans, Bombay.

The World Book Encyclopedia. 1980. World Book, USA.

Waldhorn, A. et al. 1967. English made Simple. Heinemann, London.